

ULUSLARARASI SELÇUKLU ANADOLU'SUNDA İLİM ve ULEMA SEMPOZYUMU

24-25 KASIM 2023

BİLDİRİLER

Editörler

Prof. Dr. Seyfullah KARA

Dr. Öğr. Üyesi Rauf Kahraman ÜRKMEZ

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)

©Çizgi Kitabevi
Temmuz 2024

ISBN: 978-625-396-296-8

Yayıncı Sertifika No: 52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

Editörler

Seyfullah KARA | Rauf Kahraman ÜRKMEZ
ULUSLARARASI SELÇUKLU ANADOLU'SUNDA
İLİM ve ULEMA SEMPOZYUMU
24-25 KASIM 2023
BİLDİRİLER

Kitapta yer alan metin, fotoğraf, resim, şekil, çizim ve alıntı ile
kaynakça sorumlulukları, yazarlarına aittir.

Yayına Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları

Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah. | Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1 | Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/**Konya** | Cağaloğlu/**İstanbul**
(0332) 353 62 65 - 66 | (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

📞 / cizgikitabevi

Anadolu Selçuklu Döneminde Şiî-Sünnî İlişkileri

Doç. Dr. Mücteba ALTINDAŞ*

Giriş

Anadolu Selçuklu yönetiminin Sünnî-Hanefî İslam yorumunu benimsemesi ve bu politikayı desteklemesi, Anadolu'da mezhepler arası ilişkiler ve daha sonraki dönemleri etkilemesi açısından önemli olmuştur. Büyük Selçuklular döneminden itibaren Nizâmiye medreseleri geleneği ile Anadolu'ya taşınan Sünnîlik, sapkın fırkalara özellikle de aşırı Şiî-Bâtınî fırkalara karşı kendi mezhebî aidiyetini koruma ve yayma refleksi geliştirmiştir. Anadolu'ya geçişten itibaren Büyük Selçukluların takipçisi olarak Anadolu Selçukluları da medrese ve eğitim faaliyetlerine öncelik vermişler; Konya, Kayseri ve Sivas gibi önemli merkezlerde nitelikli eğitim kurumları açmışlardır.

Selçuklu siyaseti Sünnî ekol çerçevesinde daha çok aşırı olarak ifade edilen gulât Şiî gruplarla mücadele etmişse de bu tavır, Anadolu'da Şiî etkiler görülen bazı kesimlerin yokluğu anlamına gelmemektedir. Burada önemli olan Selçuklu yönetiminin bu tür sosyal ve kültürel inanç gruplarına karşı yaklaşım tarzı ve izlediği politikadır. Zira Anadolu topraklarında Selçuklu idaresinin İslam'ın sahih inancını tahrip etmeyen ve sosyal yapıyla bütünleşerek uyum problemi ortaya çıkarmayan mutedil Şiî kesimlere yaşama imkânı tanıdıkları bilinmektedir. Bu siyasi yaklaşım bazı Şiî âlimlerin ve grupların Anadolu'ya gelerek yerleşmeleri sonucunu bile doğurmuştur. Söz konusu duruma, Selçuklular döneminde Ankara civarına gelerek buraya yerleşen ve Ankara Ahîleri olarak bilinen grup önemli bir örnek olarak verilebilir.

Dinî, sosyal ve kültürel bir etki olarak Orta Asya bölgesinden Anadolu'ya taşınan siyasi ve itikadi yaklaşımın temel belirleyenlerinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda Anadolu Selçuklu Devleti'nin mezhep

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Afyonkarahisar/Türkiye mucteba75@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0452-6408

politikalarını doğru anlamak, devamı niteliğinde olduğu Büyük Selçuklular dönemi ve yer aldığı coğrafyanın dinî-etnik yapısını da anlamayı gerekli kılmaktadır. Çalışmada, Anadolu Selçuklu yönetiminin Şîî-Sünnî ilişkileri bağlamında siyasetini şekillendiren hangi önemli etkenlerin belirleyici olduğu, Anadolu'da Şîî motiflerin hangi düzeyde ve güçlü bir etkisinin olup olmadığı hususu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Zira tarih geçmişin belirlemiş olduğu siyasi, itikadi, sosyal ve kültürel olgular günümüzü de etkilemekte, mezhep politikaları ve dinî siyaseti de yönlendirmektedir. Bu yönüyle konunun, Selçuklu'dan günümüze kadar olan temel belirleyici paradigmaları günümüzü anlama açısından da önemlidir.

Büyük Selçuklular Dönemi Mezhep Politikaları

Selçuklular döneminde Anadolu'daki dinî hayatın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi, Türklerin Anadolu'ya geliş sürecinde yaşadıkları bölgelerdeki siyasi, sosyokültürel ve dinî yapının dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Oğuz Türkleri ata yurtlarını terk ettikten sonra ilk olarak Horasan bölgesine gelmişler, daha sonra Azerbaycan, Irak ve Suriye gibi bölgelere yayılmışlardır. Oğuzların kurmuş olduğu Büyük Selçuklu Devleti, 1040 yılında Dandanakan savaşıyla Gaznelilere son vererek tarih sahnesine çıkmıştır. Tuğrul Bey (1040-1063), Alp Arslan (1063-1072), Melikşah (1072-1092), Muhammed Tapar (1104-1118) ve Sencer (1119-1157) gibi sultanların yönetmiş olduğu devlet, Melikşah'ın ölümünden sonra dağılarak Kirman Selçukluları (1040-1187), Irak Selçukluları (1119-1194), Suriye Selçukluları (1070-1117) ve Anadolu Selçukluları (1075-1308) olmak üzere birkaç kola ayrılmıştır.¹

Selçuklular iktidara geldiklerinde, Şîîlik mezhebi İran ve Irak coğrafyasına yayılmış durumdaydı. Söz konusu dönemde Bağdat'ta bulunan Abbâsî halifesi, Şîî Büveyhîlerin hâkimiyeti altında olup Mısır'da İsmâîlî Fâtımîler devleti, Bahreyn taraflarında ise Karmatîler hâkimdi. Farklı mezhepler olmakla birlikte çoğunluğunu Şîî halkın oluşturduğu bu bölgelerde Şîî iktidarlar uzun süredir hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bundan dolayı Şîî yüzyılı olarak da isimlendirilen bu dönemde Selçuklular, Şîî orijinli devletlerin hâkim olduğu bu coğrafyada tarih sahnesine çıktıklarında Şîî olmayan grupları Şîa baskısından kurtaracak bir hamî görevini üstlenmişlerdir.² Nitekim Ehl-i sünnet'in o dönemde temsilcisi olan Abbâsî halifesinin daveti üzerine ilk Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a sefer düzenleyerek Bağdat'ı ve halifeyi Şîî Büveyhîlerden kurtardığı bilinmektedir.

¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 247 vd.

² Cemalettin Erdemci, "Eş'ariliğin Selçuklu Siyasetinin Sistemleşmesindeki Rolü", *İslami İlimler Dergisi* 7/2 (Güz 2012), 8.

Şîilik ve Sünnîlik arasındaki süregelen mezhep çatışmalarının Selçukluların hüküm sürdükleri dönemde de devam ettiği görülmektedir. Tuğrul Bey, Sultan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde Şîilere karşı büyük mücadeleler verilmiştir. Selçuklular özellikle Bâtınî İsmâilî mezhebiyle hem askerî hem de eğitim alanında mücadele etmiştir. Medrese ve camilerde bunlara karşı mücadele yapılmış olup bu dönemde Şîilere karşı en büyük mücadeleyi Selçuklu veziri Nizâmülmülk yerine getirmiştir.³ Şîi Fâtımîlerle Sünnî Selçuklular arasındaki mezhep çekişmeleri kutsal topraklarda da devam etmiştir. Sultanların Hicaz bölgesinde hutbeleri kendi adına okutmaları her iki mezhep mensupları için önemli bir hâkimiyet göstergesi kabul edilmiştir. Hicaz bölgesinde hutbeler Tolunoğulları ve İhşîdîler zamanında Abbâsî halifesi adına okunmuştu. Büveyhîler zamanında ise 949 yılından itibaren Hicaz'da Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hasan ve Cafer-i Tayyar'ın çocukları arasından mahalli başkanlar seçilmiş, ancak zamanla bu durum iki aile arasında anlaşmazlık ve kavgalarla sonuçlanmıştır. Sonrasında Fâtımî Halifesi Muiz'in olaya müdahale etmesiyle 975 yılından itibaren ölümüne kadar onun adına hutbe okunmuştur.⁴

Büyük Selçuklu Devleti döneminde aşırı itikadi sapmalar gösteren gulât dediğimiz Şîi gruplar başta olmak üzere İslam dünyasına hâkim olmak için siyasi eylemlerde bulunan ve devletin bütünlüğü ve güvenliği açısından tehdit oluşturan Şîilerden, devlete bağlı sade bir hayat yaşayan mutedil Şîi unsurlara kadar farklı gruplar yer almaktadır. Mutedil Şîiler; İslam itikadı açısından sapma göstermeyen, İslam toplumunun huzurunu bozacak isyan ve terör eylemlerine katılmayan, devletin bütünlüğü ve güvenliği açısından bir tehdit oluşturmayan, devlete bağlı ve sade bir hayat yaşayan Şîilerdir. Ancak İslam itikadı açısından derin sapmalar gösteren aşırı Şîiler devlet aleyhine yıkıcı faaliyetlerde buldukları için haklı olarak Selçuklular bu aşırı mihraklarla mücadele etmişlerdir. Bu nedenle devlet hem Sünnîliğin hamisi olarak söz konusu inancı korumak, hem de devletin varlığı ve bütünlüğünü korumak için kendisini bu gruplara karşı gerekli tedbirler almak zorunda hissetmiştir.⁵ Buna göre Selçuklular, devlete bağlı oldukları ve bir tehdit oluşturmadıkları sürece mutedil Şîilere karşı iyi davranmışlardır, din ve devlet açısından problem oluşturan aşırı Şîilerle mücadele etmişlerdir.

³ Abdurrahman Gülmez, "Selçuklu Devleti ve Sünnî Mezheplerin Şîi-Bâtinîlerle Mücadelesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2021), 354.

⁴ Ahmet Ocak, "Selçuklular Döneminde Şîi-Sünnî İlişkileri", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8/23 (1996), 409-410.

⁵ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 153, 162, 163.

Şîî-Sünnî çatışmasının yanı sıra Sünnî mezhepler arasında ortaya çıkan çatışmalar da Selçuklular dönemine yansıyan mezhep kavgalarının bir diğer yönünü oluşturmuştur. Tuğrul Bey döneminde Hanefî-Şâfiî fıkıh mezhepleri arasında meydana gelen mücadelenin altında yatan önemli sebeplerinden birisi de itikadi mezhep kutuplaşmalarıdır. Zira bilindiği gibi Mu'tezile ile Hanefîlik, Eş'arîlik ile Şâfiîlik arasında bir beraberlik söz konusudur. Yani bu dönemde Hanefîlerin çoğunluğu itikadi olarak Mu'tezilî, Şâfiîler ise Eş'arî'dir. Bu mücadele daha çok Hanefî-Şâfiî mücadelesi olarak algılsa da esas itibarıyla Eş'arîlerle Mu'tezile arasındadır. Hanefî-Şâfiî mücadelesinin Mu'tezile-Eş'arî çizgisinde yaşandığı Tuğrul Bey döneminde vezir Kündürî'nin öncülük ettiği Eş'arîlere yönelik Mihne politikası, Eş'arîliğe minberlerden lanet edilmesine kadar gitmiştir.⁶ Bu durum mezhep taassubunun geldiği noktayı göstermesi açısından önemli bir tarihî örnektir.

Tarihsel süreçteki Şîî-Sünnî mücadelesine rağmen Selçuklular, bu iki kesim arasında çatışmayı azaltacak ve uzlaşmayı sağlayacak siyasi bir çizgi takip etmişlerdir. Devlete bağlı kaldıkları ve güvenlik problemi oluşturmadıkları sürece İmâmîyye Şîîleriyle iyi ilişkiler kurmuşlar, toplumsal barışa katkı sağladıkları sürece onlara karşı iyi davranmışlardır. Buna birçok örnek gösterilebilir. Nitekim, Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a girdiği zaman Selçuklu askerlerine saldıran Bağdat halkına karşı Kerh Mahallesi Şîîleri, Tuğrul Bey'in askerlerini korumuş; bunu öğrenen Tuğrul Bey Kerh sakinlerine iyi davranılmasını emrederek bu Şîî mahallesini koruyan bir askeri birlik tahsis etmiştir.⁷ Böylece sultanın mutedil ve sağduyulu Şîîlere karşı önyargılı olmadığı, iki kesim arasında toplumsal barışa katkı sağlayacak dengeli bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır.

Ehl-i beyt mensuplarına duyulan saygı ve sevginin sadece Şîîler açısından değil, Sünnîler açısından da özel bir önem taşıdığı tartışmasızdır. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin ihtişamlı Sultanı Melikşah, 1087'de Bağdat'a geldiği zaman Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamlarının kabirlerini ziyaret etmesinin yanı sıra yedinci imam kabul edilen Musa Kazım'ın kabrini de ziyaret etmiştir.⁸ Sultan Melikşah sadece kutsal mekanları ziyaret etmekle kalmamış, bu önemli yerlere hizmet etmek için gerekli tedbirleri almıştır. Hz. Hüseyin'in meşhedini ziyaret ettikten sonra bura-

⁶ Seyfullah Kara, "Selçuklu Türkleri'nin Mezhepler Arası Barışı Sağlamaya Yaptıkları Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu* (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007), 387; Abdullah Ömer Yavuz, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları", *Bilimname* 34/2 (2017), 522.

⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi / el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 9/464.

⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi / el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, 10/141-142.

nın imar edilmesini emrederek meşhede gelir getirecek mülkler tahsis etmiş, bu kabirlerin bulunduğu camiler için su getirilmesini emretmiştir. Sultanın bu davranışının yanı sıra vezir Nizâmülmülk de meşhedlere karşı oldukça cömert davranmıştır.⁹ Örneklerden de anlaşılacağı gibi Hanefî olan Selçuklu Sultanı ile onun Şâfî olan veziri, Şîilere karşı oldukça hoşgörülü ve cömert davranmışlardır. Bu tavır, Selçuklu yöneticilerinin mutedil düşünce akımlarına karşı gösterdiği hoşgörünün en önemli delilidir. Söz konusu durumun daha ileri bir örneğini Sultan Melikşah'ın özel hayatında görmek mümkündür. Zira Sünnî dünyanın siyasi lideri olan Melikşah, kızı Salkım Hatun'u Şîî Mâzenderân Emîri ile evlendirmekte herhangi bir problem görmemiştir.¹⁰ Sünnî ve Şîî iki aileyi birleştiren bu tavır, Selçukluların farklı inançlara hoşgörüsünün ve birlikte yaşama tecrübesinin en zirve örneğidir.

Görüleceği gibi Selçuklular, toplumsal barışı ve düzeni tehdit etmediği sürece, farklı inançlara müdahale etmemişler, Sünnîler kadar mutedil Şîilere de hoşgörüyle davranarak ayrımcılık yapmamışlardır. Bu bağlamda seyyid ve şerifler himaye edilmiş, Alevîlere hankah ve medreseler inşa ettirilmiştir. Ayrıca sultanlar ve yöneticiler Şîî imamların türbelerini ziyaret ederek inşa ve imar faaliyetinde bulunmuşlardır.¹¹ Bu durum, Selçukluların bir devlet politikası olarak ılımlı Şîilere hoşgörüyle yaklaştığını, gerekli yardımlarda bulunarak iki kesim arasında denge siyaseti izlediklerini ortaya koymaktadır.

Anadolu Öncesi Dinî ve Etnik Yapının Anadolu'ya Etkisi

Anadolu'daki etnik ve dinî yapının anlaşılmasında, Türklerin Horasan ve İran coğrafyasında buldukları süre içerisinde bölge kültürleriyle olan ilişkileri, sahip oldukları dinî ve toplumsal yapı göz önüne alınmalıdır. Bu açıdan Anadolu'daki dinî hayatın ve mezhep ilişkilerinin Anadolu öncesi yaşanan dinî hayatla ve devlet politikalarıyla olan bağlantısı önem taşımaktadır. Anadolu öncesinde olduğu gibi Anadolu coğrafyasında şehirli ve göçebe topluluklar arasındaki dinî anlayış farklılıkları burada da aynen devam etmiştir. Selçuklular döneminde Anadolu'da şehirli halkın çoğunlukla kitabi-Sünnî anlayışa sahip olduğu, köylerde ve taşrada yaşayan halkın ise şifahi ve geleneksel inanç yapısını taşıdığı söylenebilir. Dinî ilimlerin öğretildiği medreseler ile bazı dinî kurumların çoğunlukla şehirlerde yer alması, şehirli kesimin taşraya nazaran daha yüksek bir din eğitimi almasını sağlamış, şehirlerden uzak bölgelerde yaşayan göçebe ve köylü halk ise, Türkmen şeyh

⁹ Ocak, "Selçuklular Döneminde Şîî-Sünnî İlişkileri", 414.

¹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 326.

¹¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 313.

ve dervişlerin etkisinde çoğunlukla geleneksel kültüre dayalı dinî-tasavvufi bir eğitime tabi olmuştur. Göçebeler arasındaki tasavvufi hayat, şehirlerde yaşanandan farklı olarak daha çok eski Türk inanışlarındaki birtakım unsurları barındıran, daha basit ve sade bir şekilde Anadolu şartlarına uygun bir halk tasavvufu şeklinde oluşmuştur. Söz konusu dinî anlayış, Türkmenlerin yaşayışına uygun, sade ve daha çok menkıbelere dayalı tasavvufi yönü ağır basan bir dindarlık olması yönüyle göçebe Türkmenlerin dinî karakteristiğini yansıtmaktadır.¹² Böylece Türkmenler eski geleneklerine uygun tasavvufi nitelikli sade bir din anlayışını kabul etmişlerdir.

Göçebelerin yaşadığı zor koşullar kendi İslam inançlarını daha önceki din ve kültür unsurlarıyla birleştirerek uzlaşmacı bir inanç yapısı ortaya çıkarmıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan göçler sırasında buraya gelen kitleler arasında farklı İslami anlayış ve yaşam biçimine sahip olan topluluklar mevcuttur. Bu kitlelerin Anadolu'ya gelmeleriyle Anadolu'da birisi daha çok merkezlerde yoğunlaşmış ve Sünnîlikleri ile ön plana çıkan yerleşik kesim, diğeri ise kırsal kesimlerde ve Anadolu steplerinde göçebe geleneklerini ve heterodoks olarak nitelenen inanç kalıntılarını koruyan iki kesim oluşmuştur.¹³ Ancak böyle bir tespit genel anlamda doğru kabul edilebilirse de şehirli kesimin Sünnî, kırsal kesimin heterodoks olduğunu söyleyerek keskin bir sınır çizmek doğru değildir. Bu heterodoks İslam yorumu, göçebe Türkler arasında İslam'dan önceki bazı dinlerin kalıntılarını İslam inançlarıyla harmanlayarak kendiliğinden doğal bir şekilde oluşan senkretik bir anlayıştır. Bu nedenle Sünnî İslam gibi sistematik yazılı bir teolojisi olmayıp şifahi kabile kültürü geleneklerine uygun olarak daha çok mistik ve mitolojik bir karakter taşımaktadır.¹⁴

Bu değerlendirmelerden yola çıkarak Anadolu'daki dinî ve sosyal yapıyı medrese ve tekke geleneği olmak üzere iki kısımda ele alabiliriz. Medrese âlimleri Ehl-i sünnet inancına bağlı kalarak dinî, hukuki ve sosyal konularla meşgul olurken, tarikat ve tekke mensupları ise daha çok tasavvufi mistik düşüncelere bağlı kalmışlardır. Bunlar arasında büyük şehirlerin zengin ve aristokrat zümrelerine hitap eden tarikat liderleri olduğu gibi, bunlardan farklı olarak Türkmen çevrelerden oluşan köy, kasaba ve uç bölgelerdeki halka hitap eden tarikat şeyhleri de ortaya çıkmıştır. Göçebe Türkmenlerden oluşan bu ikinci kesim kendi dinî görüşlerine uygun olan inanç, ibadet ve

¹² Metin Bozkuş, "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (Sivas-2001), 251-252.

¹³ Seyfullah Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet* (Karabük: Deneme Yayınları, 2018), 303.

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 383.

törenlerini cemaat yapılarına uygun olarak devam ettirmişlerdir. Öncekinin bir devamı olarak Anadolu Selçukluları da Sünnî İslam anlayışını bir devlet politikası olarak savunmuş, Türkmenler ise İslamiyet'i Müslüman olmadan önceki inanç ve gelenekleriyle harmanlayarak senkretik bir anlayış geliştirmişlerdir.¹⁵

Bilindiği gibi Şîlik düşüncesinin merkezi durumunda olan İran ve Horasan bölgeleri Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin geçiş güzergahı üzerinde bulunmaktadır. Bu bölgeler tarihsel süreçte yoğun bir şekilde Şîlik propagandasının yapıldığı yerlerdir. Türkmen kabileleri özellikle Kuzey İran yoluyla batıya geçerken belli düzeyde Şîlik propagandası ile karşılaşmışlardır. Bu noktada Türkmenlerin Anadolu'ya geçiş güzergahında karşılaştıkları Şîî propagandaların Türkmen kitlelerini etkileyip etkilemediği, bu vesileyle Anadolu'ya Şîî unsurların taşınıp taşınmadığı sorusu önem arz etmektedir. Buradan yola çıkarak Şîilerin bazı Türkmen grupları üzerindeki etkileri kabul edilebilir. Bu bağlamda Selçukluların Anadolu'ya doğru başlayan akın ve göçleriyle bazı Şîî unsurların Selçuklu Anadolu'suna gelmiş olması mümkün görünmektedir.¹⁶ Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği ve İran'a göç ettiği yıllarda, aralarında Sünnî davetçilerin yanında Şîî davetçilerin de bulunmasından hareketle, Türkler arasında Şîilik etkilerinin görülmesi mümkündür. Bununla birlikte Abbâsîler zamanında Türklerin Sünnîliği seçtiği ve Selçuklu Devleti'nin Sünnîliği resmî mezhep olarak benimseyip koruduğu bilinmektedir. 14. yüzyılda Moğolların halk düzeyinde Sünnî Müslümanlığı kabul etmeleri yanında hükümdarların Şîiliğe eğilimli görünmeleri Anadolu'da Şîilik açısından bir imkân olarak görülebilir.¹⁷

Diğer taraftan batıya doğru gelen Türkmen kitleleri arasında Bâtınî inanç etkileri görülmektedir. Moğolların Alamut kalesini alarak İsmâîlîleri dağıtmasından sonra kaçarak Anadolu'ya gelen bazı Bâtınîlerin tasavvuf perdesi altında Bâtınîliği yaymaya çalıştıkları bir vakiadır. Bu bağlamda Anadolu'daki Bâtınîlerin büyük kısmının öteden beri sığınağı durumunda olan Suriye'den gelmiş olduğu da göz önüne alınmalıdır. Çünkü Suriye'de tasavvuf perdesi altında Bâtınî faaliyetlerde bulunan mezhep mensuplarının bulunduğu bilinmektedir.¹⁸ Bu yönüyle Bâtınîlik düşüncesinin, bir mezhep olmaktan ziyade tasavvufu büyük ölçüde etkileyen bir zihniyet hâline dönüştüğünü söylemek mümkündür.

¹⁵ Bozkuş, "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı", 253.

¹⁶ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 311.

¹⁷ Bozkuş, "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı", 255.

¹⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: DİB Yayınları, 1993), 206-207.

Sonuç itibarıyla söz konusu heterodoks İslam'ın orta Asya'dayken 15. yüzyılın sonlarından başlayarak yaklaşık 16. yüzyıl boyunca Anadolu'da bazı göçebe Türkmen zümrelerini geniş ölçüde etkileyen On İki İmam Şiîliğinin; Hz. Ali kültü, On İki İmam ve Kerbela kültü gibi Şiî motiflerle bu dönemde henüz ilgisi yoktur. Dolayısıyla bu İslam anlayışı henüz Alevîlik yani Kızılbaşlık değildir. Diğer bir ifadeyle bu İslam anlayışı eski kabile inanç ve geleneklerine kendiliğinden uyarlanmış mistik bir konargöçer halk Müslümanlığıdır.¹⁹ Bu açıdan Selçuklular zamanında Anadolu'da yaşayan Türkmenlerin Şiî ya da Alevî oldukları düşüncesini doğrulayacak önemli bir kanıtın olmadığı görülmektedir. Buna göre Anadolu'da yaşayan halk arasında Şiîlikten bağımsız olarak tasavvufi çevrelerde görülen Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisini kurumsal bir Şiîlik olarak kabul etmemek gerekir. Anadolu'daki Türkmenler arasında yaygın olan Hz. Ali sevgisi ve inancının kültürel ve tasavvufi yönü dikkate alınmalıdır.

Anadolu'nun Dinî-Etnik Yapısı ve Şiî-Sünnî İlişkileri

Anadolu Selçuklu devleti İran'da 1040 yılında kurulan Büyük Selçuklu devletinden 35 yıl sonra 1075'te teşekkül etmiştir. Büyük Selçuklular döneminde olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti de resmî din politikası olarak Sünnî-Hanefî görüşü benimsemiştir. Anadolu'nun bu dönemde Konya, Kayseri ve Sivas gibi önemli şehirlerine baktığımızda kurmuş oldukları teşkilatlarda Sünnîliğinin etki ve izlerini görmek mümkündür. Anadolu Selçuklularının resmî olarak Sünnîlik politikasına sahip olması, onların diğer mezheplere karşı baskıcı ve hoşgörüsüz oldukları anlamına gelmemektedir. Sünnîlik düşüncesinin bayraktarlığını yapan Türk-İslam devletleri devletin bekası, bütünlüğü ve kamu güvenliği için tehdit oluşturmadıkları sürece dinler ve mezheplere hoşgörüyle yaklaşmıştır. Selçukluların aşırı Şiîlik ve Bâtınîlik gibi tehlikeli akımlar karşısında, Osmanlıların da Safevî Şiîliği karşısında harekete geçmeleri devletin dinî ve politik açıdan bekasıyla ilgili endişelerle doğrudan ilişkilidir.²⁰

Büyük Selçuklularda görülen güçlü bir eğitim teşkilatlanması Anadolu Selçuklularında da aynı hızla devam etmiştir. Selçuklu sultanlarının medrese ve eğitim kurumlarına ne kadar önem verdikleri bilinmektedir. Başta Konya ve Sivas olmak üzere Anadolu'nun birçok önemli şehri tam teşkilatlı medreselerle donatılmıştır. Selçukluların Anadolu şehirlerinde medreselerin inşa

¹⁹ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 384.

²⁰ Bk. Ramazan Ata, "Tarih Boyunca Sünnî-Şiî Mücadelesi ve Türklerin Tutumu", *TİDSAD Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/6 (Mart 2016), 225.

ve imarına önem vermeleri, Sünnîlik dışı kurumsal mezheplerin Anadolu'da tutunabilme şansını azaltmıştır. Zira resmî mezhebi Hanefîlik olan Anadolu Selçuklu Devleti, medreselerde ders veren müderrislerin genellikle Hanefî olmasını gerekli görmüş, bununla birlikte bazen medreselerde Şâfiî müderrisler de görevlendirilmiştir.²¹ Böylece dinî siyaset konusunda seleflerini takip eden Anadolu Selçukluları, bir taraftan devletin yapmış olduğu eğitim teşkilatlanması ve imar faaliyetleriyle, diğer taraftan Yesevî ocağına bağlı Türkmenlerin ve Ahîlerin kurdukları tekke ve zaviyelerle Sünnî-Hanefî anlayışın koruyucusu olmuşlardır.²²

Bilindiği gibi 12. yüzyıl sonları ve 13. yüzyılın başlarında Anadolu coğrafyasına yapılan göçlerle farklı tasavvuf ekollerine mensup şeyh ve dervişler bu bölgeye gelip yerleşmişlerdir. Genelde halkın dinî hayatı üzerinde etkili olan bu grupların başında İbnü'l-Arabî, Kübrevî ve Sühreverdî gibi tasavvuf okulları gelmektedir. Bunun bir sonucu olarak Bahâeddin Veled (ö. 1231), Evhadüddin-i Kirmânî (ö. 1238), Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî (ö. 1241), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 1240), Necmeddin-i Dâye (ö. 1256), Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 1273) ve Sadreddin-i Konevî (ö. 1274) düşüncesi; Konya, Kayseri, Tokat, Sivas ve Amasya gibi yerleşim ve kültür merkezlerinde halkın dinî hayatının ve Sünnî tasavvufun teşekkülünde önemli bir etkiye sahip olmuştur.²³ Bunun yanı sıra 13. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'da yayılmaya başlayan tarikatlar Sünnî ve gayri Sünnî şeklinde iki ana eğilim taşımaktadır. Bu eğilimler söz konusu tarikatların ortaya çıktıkları ve yayıldıkları kültürel çevrelerin bir sonucu olmuştur. İlim merkezleri olan Mâverâünnehir, Hârizm, İran, Suriye ve Irak'ın büyük şehirlerinde ortaya çıkan tarikatlar Sünnî özellik gösterirken kırsal kesimlerde ise Hint ve İran mistik kültürünün hâkim olduğu ve eski Türk inançlarının varlığını koruduğu bölgelerde doğup gelişen tarikatlar ise klasik Sünnîliğin dışında kalmıştır. Söz konusu ikinci gruptakiler 13. asırdaki göçlerle birlikte Anadolu'ya gelip yerleşen göçebe Türkmen toplulukları arasında daha çok karşılık bulmuştur. Zira bu gruplar sosyal hayat tarzlarının bir sonucu olarak İslam'ı yerleşik olanlar gibi özümseyememişlerdir. Bu açıdan İslam öncesi yerel inanç ve gelenekleri içerisinde barındıran Vefâiyye, Kalenderiyye ve Haydariyye gibi tarikatların bu kesimde karşılık bulması bir anlam taşımaktadır.²⁴

Tüm tasavvufi disiplinlerde esas olan Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisi, fütüvvet ve Ahîlik'te de dikkat çekmektedir. Ancak bu durum fütüvvet ve Ahîliğin,

²¹ Seyfullah Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Şiilik Sorunu", *Marife* 8/3 (2008), 167.

²² Bk. Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1990), 105.

²³ Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 102-103.

²⁴ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 171.

Şîî ya da Alevî gelenek içerisinde kabul edilmesi anlamına gelmez. Zira Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisi sadece Şîî-Alevî ekollere has olmayıp Sünnî kesimler için de bir anlam ifade etmektedir. Buna göre fütüvvetname geleneğine baktığımızda Ahîliğin Selçuklular döneminde Sünnî bir karakter arz ettiği anlaşılmaktadır. 15. yüzyıl sonu ve sonrasında kaleme alınan fütüvvetnamelere bakıldığında ise, ahi teşkilatının bu Sünnî ağırlıklı yapısı değişim göstermeye başlamıştır. Bu dönüşüm sürecinde fütüvvetnamelere birtakım hurafelerin, Alevîlik-Bektaşîlik erkân ve usullerinin sokulduğu görülmektedir.²⁵ Ancak bu noktada Selçuklular döneminde, 13. asrın sonundan 14. asrın sonuna kadar Ankara bölgesine gelerek buraya hâkim olan ve Ankara Ahîleri olarak bilinen ahi ailesi istisna olarak verilebilir. Gerçekten bu dönemde bölgede bağımsız bir yönetim mekanizması kuracak kadar güçlenmiş olan Ankara Ahîlerinin Şîî nazariyelere sahip oldukları görülmektedir. Onlar, kaynaklarda kendilerinin İsnâaşerîyye mezhebi imamlarından olan on birinci imamın soyundan geldiklerini söylemekte, bununla övünmekte ve kendilerini açıkça Şîî kabul etmektedirler. Ancak Cahen bu hususu diğer bütün Ahîler için genelleştirme imkânımız olmadığını söylemektedir. Zira böyle bir düşüncüyü doğrulayacak herhangi bir kaynağa sahip olmadığımız bilinmektedir.²⁶

Bununla birlikte Selçukluların Anadolu'ya doğru başlayan bu akın ve göç hareketleri sırasında bazı Şîî unsurların Selçuklu orduları ve Türkmen göçleriyle birlikte Anadolu'ya gelmiş olmaları mümkün olduğu gibi, ayrıca göç eden Türkmenler arasında Şîîlere karşı ilgi duyan bazı kesimlerin bulunması da muhtemeldir. Selçuklu Türkiye'sinde Şîa mezhebine mensup sınırlı sayıda kişilerin var olduğu görülmektedir. Şîilik mezhebini kabul eden Olcaytu'dan önce Hanefî mezhebine mensup olan Gazan Han döneminde Moğollar, Şîîlere karşı kötü davranmamışlardır. Hatta Gazan Han, Şîî büyükleri ve seyitlerini vergiden muaf tutmuş, mukaddes kabul edilen yerleri ziyaret ederek imar edilmesi için maddi yardımda bulunmuştur.²⁷ Anadolu'da Şîîler için en avantajlı görünen dönem, Moğol hükümdarı Olcaytu'nun Şîîliği kabul ettiği dönemdir. Daha önce Hanefî mezhebine mensup olan Olcaytu, daha sonra Şâfîîliğe geçmiş, süt kardeşi Tarımtaz'ın teşvikiyle Şîîliği kabul etmiştir. Özellikle Olcaytu'nun İmâmiyye Şîîliğini kabul etmesi Anadolu'da yaşayan köylü ve göçebeler arasındaki heterodoks kesimler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Bu dönemde Anadolu'da belli bölgelerde yaşayan birçok göçebe topluluk Halep Türkmenlerinden bazı oymaklarla Sivas, Tokat,

²⁵ Neşet Çağatay, "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *AÜİF Dergisi* II-III (1952), 77-84.

²⁶ Claude Cahen, "Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Şîilik Problemi", çev. Sabri Hizmetli, *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 5 (1982), 311-312.

²⁷ Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Şîilik Sorunu", 159, 173.

Amasya, Malatya ve Dersim bölgelerindeki birçok köy bu mezhebi kabul etmiştir. Bu kabulde söz konusu bölgelerde faaliyet gösteren heterodoks şeyh ve dervişlerin büyük rolleri olduğu dikkate alınmalıdır.²⁸ Ancak bu dönemde bile söz konusu mezhebin Anadolu topraklarında yayılma şansına sahip olmadığı ifade edilmektedir.

Her ne kadar bu tür bilgilere sahip olsak da Anadolu'da Şîilik konusunda belli bir çerçeve ortaya konulmakla birlikte hâlâ kaynak yetersizliği ve bilgi eksikliğinin olduğu ifade edilmektedir. Bu açıdan Anadolu'da 13. yüzyılda Şîilik olup olmadığını tespit edebilmek oldukça zor görünmektedir. Türkler genel itibarıyla Sünnî din anlayışının temsilcisi olmakla beraber gerek göçebe yaşam tarzlarının gerekse karşılaştıkları kültürlerin etkisiyle bir takım Şîilik izlerinin görülmesi mümkün hâle gelmiştir. Ancak ilk göç eden nesillerden sonrakilerde bu etkinin nasıl olduğu konusunda kesin bir bilgimizin olmadığı ifade edilmektedir.²⁹

Büyük çoğunlukla Sünnî tarikatların şeyh silsilesi Hz. Ali'ye kadar ulaşmasına rağmen bu tarikatların Şîî olduğu iddia edilmemiştir. Dolayısıyla sufi grupların Şîî olduğunu söyleyemediğimiz Anadolu'da, Kalenderî tavrı içinde bulunan sufi zümreleri de kitabi ve kurumsal Şîilik içinde görme imkânımız yoktur.³⁰ Zira daha kültürlü çevrelerde bile sıradan dindarlar Şîilikle ilişkisini düşünmeden Şîî öğeleri kullanmışlardır. Ancak bu kişilerin kendilerini bilinçli olarak Sünnî karşıtı Şîî gibi görmeleri söz konusu değildir. Bu açıdan Şîilik etkilerinin Anadolu'da kendine özgü bir yönü olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Selçuklu Türkiye'sinde bunun bir istisnası olarak meşhur Türkmen babası Sarı Saltuk'un halifesi Barak Baba görülebilir. Barak Baba ve müritleri, İmâmiyye mezhebinin kabul etmelerine rağmen Anadolu'da kendileriyle sınırlı kalarak yayılma imkânı söz konusu olmamıştır.³²

Türkiye tarihinin Selçuklu ve Osmanlı döneminde gerçek anlamda bir Şîilikten ziyade İmâmiyye ve İsmâiliyye kollarının bazı çevrelere belli bir etkisinin olduğu kabul edilebilir. Bazı etkilere rağmen Türkmenler hiçbir zaman tam anlamıyla Şîî olmamışlar, daha çok eski İslam öncesi inançlarını İslami görüntü altında muhafaza etmişlerdir. Bu açıdan Anadolu'da kısmi bazı etkilerin dışında İsmâiliyye veya İmâmiyye Şîiliğinin yayıldığına dair elimizde yeterli delil yoktur.³³ 11. yüzyıldan itibaren Kuzey Suriye ve

²⁸ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 315.

²⁹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 227-228.

³⁰ Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Şîilik Sorunu", 163.

³¹ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 228.

³² Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 343.

³³ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 168.

Güneydoğu Anadolu'daki Türkmenlerin İsmâîlîlerle uzun zamandır birlikte yaşamaları ve İsmâîlî kaleleriyle temas hâlinde olmaları göçebe Türk boy-larının bu kültürden belli bir ölçüde etkilenmiş olmasını muhtemel kılmaktadır. 13. yüzyılda Anadolu'da sistemli bir Şîilik hareketinden bahsetmek mümkün değilse de Şîî inançlarla ilgili bazı unsurların varlığına da rastlanabilmektedir.³⁴ Anadolu'nun bazı bölgelerini gezmiş olan Ömer el-Cevberî, Anadolu'da Şîîlerin bulunduğu tanıklık eden bir âlim olarak buralarda Şîî çevrelerin varlığını öğrenmemizde bize yardımcı olmaktadır. Seyahatlerini anlatan yazar, 13. asrın başlarında Anadolu topraklarında Şîîlerin arasında bulunduğunu ve kendisini onlara Hz. Ali'nin yeniden dünyaya gelmiş biçimi olarak tanıttığını söylemektedir. Ancak sözünü ettiği bu topluluğun aldatılmaya uygun sıradan insanlar olduğu anlaşılmaktadır.³⁵ Bununla birlikte Selçuklu döneminde Anadolu'da sistematik bir Şîileşme hareketinin bulunmadığı, baskın unsurun daima Sünnîlik olduğu görülmektedir. Zira Olcaytu döneminde bile Şîî kurumların varlığına rastlanmaz. Ayrıca söz konusu dönemde Anadolu'da telif edilmiş olan eserlerin hemen hepsinin Sünnî inanç ve fıkıhıyla ilgili olması bu düşünceyi desteklemektedir.³⁶

Tarih boyunca birbirleriyle sürekli bir mücadele hâlinde olan Sünnîlik ve Şîilik arasında yaklaşık iki buçuk asır devam eden Anadolu Selçuklu iktidarı döneminde siyasi, sosyal ve teolojik anlamda herhangi bir mücadelesinin görülme-yişi, ayrıca böyle bir mücadeleye dönemin hiçbir kaynağında yer verilmemesi, Şîiliğin bu coğrafyada hakim olamadığını gösteren en önemli kanıtlardandır.³⁷ Diğer taraftan Selçuklu Anadolu'sunda yöneticilerin uygulamış olduğu Sünnîlik politikalarına karşı herhangi bir düşmanca hareketin ortaya çıkmaması, Anadolu'da hakim unsurun Sünnîlik olduğunu göstermektedir. Selçuklu devletinin yıkılışına zemin hazırlayan Babaîler hareketinin ise, Sünnîliğin olduğu kadar Şîilik anlayışının da dışında olduğu kabul edilmektedir.³⁸ Bu açıdan geniş bir kitle hareketine dönüşen söz konusu isyanın temel dinamiklerinin incelenmesi ve hangi unsurların etki sahasına açık olduğunun tespit edilmesi bu dönemdeki din ve sosyopolitik ilişkileri göstermesi açısından önem taşımaktadır.

³⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 160.

³⁵ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 227.

³⁶ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 315.

³⁷ Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Şîilik Sorunu", 177.

³⁸ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 227.

Siyasi ve Dinî Açından Babaîler İsyanı

Anadolu tarihinde önemli ve kalıcı sonuçlar ortaya çıkaran en önemli olaylardan birisi Babaîlik hareketidir. Bu hareket Anadolu'nun sosyal ve dinî yapısını anlamak ve daha sonra ortaya çıkacak olan diğer sosyal ve dinî nitelikli hareketleri doğru bir şekilde değerlendirebilmek için üzerinde durulması gereken önemli bir olaydır. Çünkü bu hareketi oluşturan sosyal tabanın dikkate alınması, Anadolu'da hangi tür dinî toplulukların bulunduğu dair önemli bilgiler vermektedir. Zira oldukça geniş tabanlı bir harekete dönüşen söz konusu isyan, İslam inançlarını henüz yeterince sindirememiş, devletin siyasi ve ekonomik gidişinden memnun olmayan ve milli servetten yeteri kadar istifade edemeyen Türkmen kitleler tarafından yapılmıştır.³⁹ Baba İlyas ve Baba İshak idaresinde 1240'lı yıllarda gerçekleşen Babaîler isyanı, Anadolu Selçuklu Devleti'nin sonunu hazırlarken Osmanlı Devleti'nin de temellerini atmıştır. Anadolu tarihinin dinî referansları kullanmakla birlikte sosyal ve siyasi amaçlı en büyük ayaklanmalarından biri olan bu olay, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ciddi şekilde zayıflamasına ve 1243 yılında Moğolların hâkimiyeti altına girmesine sebep olmuştur.⁴⁰

II. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında, Horasanlı Baba İlyas müritlerinden Baba İshak ile birlikte, asıl faaliyet merkezi Amasya başta olmak üzere Tokat, Çorum, Sivas ve Yozgat bölgelerinde önemli bir taraftar kitlesi toplayarak Selçuklu yönetimine karşı isyan etmiştir. Selçuklu yönetiminin zafiyetinden yararlanan ve bir Türk şamanı özelliği taşıyan Baba İlyas, içerisinde yarı şamanî etkiler bulunan ve Ehl-i sünnet dışı inançların etkisi altında kalan Türkmenleri, ülkede adaletsizlik ve haksızlığın hüküm sürdüğü gerekçesiyle siyasi ve ekonomik nedenlerle isyana teşvik etmiş ve kendinin peygamber olduğuna inandırarak ayaklandırmıştır. Bu nedenle Baba İlyas'a Baba Resul ismi de verilmiştir. Baba Resul, Türkmen bölgelerinde faaliyet gösteren Vefâîlik, Kalenderîlik, Haydarîlik ve Yesevîlik tarikatlarına bağlı Türkmen babalarından faydalanmış, bu bölgeleri örgütlemeyi başarmıştır.⁴¹ Tarihe *Babaîler İsyanı* olarak geçen ve Anadolu'nun birçok şehrine yayılan bu önemli isyan Sivas'a da büyük zarar vermiştir. Babaîler isyanında Sivas'ın önemli bir yer tutması, Anadolu Alevîliğinin yapılanmasında sahip olduğu merkezi konumu ve taşıdığı potansiyeli göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde Babaîlik; Kızılbaşlık ve Bektaşîlik inancına dönüşmüştür.⁴²

³⁹ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 315.

⁴⁰ Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, 118.

⁴¹ Ocak, *Babaîler İsyanı*, 108-150.

⁴² Ramazan Altıntaş, "Selçuklu Türklerinde İlmî ve Dinî Hayat: -Sivas Örneği-", *Marife* 16/2 (2016): 245-246.

Babaîler isyanı güçlükle bastırılabilmiş olsa da Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamasına neden olmuştur. Söz konusu isyanın temelinde sosyal ve siyasi nedenlerin mi yoksa dinî sebeplerin mi olduğu önemli bir tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar isyanı, Türkmenlerin Selçuklu yönetiminin haksız uygulamalarına karşı halkın sosyal ve siyasi bir tepkisi olarak değerlendirirken bir kısım araştırmacılar ise bu isyanın temelinde diğer sosyal ve ekonomik sebeplerin yanında din anlayışının da etkili olduğunu ileri sürmektedirler.⁴³ Ancak dikkatli bir şekilde incelendiğinde isyan, her şeyden önce merkeze karşı ortaya çıkmış siyasal amaçlı toplumsal bir ayaklanma olup heterodoks İslam'ın Sünnî İslam'a karşı giriştiği bir savaş değildir. Bunun en açık delili, isyanın Sünnî halkı değil sadece Selçuklu yönetimini hedef almış olmasıdır. Zira hiçbir kaynakta Sünnî halka karşı herhangi bir girişimden söz edilmemektedir. Bu açıdan söz konusu olay bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi Şîî kökenli bir isyan değildir. Zira 13. asırda Anadolu'da yaşayan Türkler arasında Şîî inançlarla ilgili bazı unsurlara rastlansa da bu dönemde Anadolu'da sistemli bir Şîîlik hareketine ve Sünnî-Şîî çatışmasına rastlanılmamıştır. Diğer taraftan bu isyanı mezhep ve din ayrılığına dayanan bir olay değil, göçebe hayat tarzının yerleşik hayat tarzına başkaldırısı olarak ifade etmek mümkündür.⁴⁴

Türkiye topraklarında Selçuklu ve Osmanlı döneminde merkeze karşı birçok toplumsal hareket ya da isyan meydana gelmiştir. Ancak bunlardan Anadolu Selçukluları zamanında 1240'lı yıllarda ortaya çıkan Babaîler isyanı ve Osmanlı döneminde 1416'daki Şeyh Bedreddin ayaklanması Sünnî İslam dışı çevreleri toplayarak kendilerinden sonra etkileri günümüze kadar devam edecek olan büyük kitlesel inanç hareketlerine dönüşebilmiştir. Bu isyanların ilki Anadolu'da, ikincisi de Balkanlarda olmak üzere Alevîliğin oluşması için gerekli altyapıyı hazırlamıştır. Babaîler olayı kısmen yerli halktan destek almakla beraber çoğunlukla Selçuklu Anadolu'sunda belli bölgelerde yaşayan heterodoks İslam anlayışına sahip konargöçer Türkmen kitlesi tarafından ortaya konmuş büyük bir toplumsal harekettir.⁴⁵ Söz konusu isyanlar aslında Sünnîliğe değil, merkezi iktidarın baskısına karşı geliştirilmiş hareketlerdir. Bu da Baba Resul isyanının hem amaç hem kullandığı mehdici ideoloji bakımından Türkler için yeni bir olay olmadığını göstermektedir. Zira aynı mehdici ideoloji Şah İsmâîl tarafından 16. yüzyıl başlarında Türkmenleri Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırma konusunda başarıyla kullanılmıştır.⁴⁶

⁴³ Bk. Bozkuş, "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı", 254.

⁴⁴ Ocak, *Babaîler İsyani*, 160-165.

⁴⁵ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 76.

⁴⁶ Ocak, *Babaîler İsyani*, 168.

13. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sundaki Babaîler isyanı ile 15. yüzyıl Balkanlardaki Şeyh Bedreddin isyanı senkretik ve mistik karakterinin dışında ihtilalci mehdici bir karakter taşımaktadır. İslam'ın bu heterodoks yorumu 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da Türkler arasında daha çok tasavvufi tarikatlarla gelişimini sürdürürken diğer taraftan aynı yüzyıl sonlarından itibaren Türkmen göçleriyle Anadolu'ya gelmiştir. 13. yüzyıl başlarında Kalenderîlik, Yesevîlik, Haydarîlik ve Vefâîlik gibi tarikatlarla Anadolu'da belirgin hâle gelirken 16. yüzyıl başında Bektaşîlik ve Kızılbaşlık olarak en son şeklini almıştır. Bu açıdan Bektaşîliği bu heterodoks İslam yorumunun 13. yüzyıldaki Babaîlik temeli üzerinde gelişerek 16. yüzyılda ortaya çıkan bir tarikat olarak tanımlamak mümkündür.⁴⁷ Anadolu'nun etnik, siyasi ve dinî yapısı incelendiğinde Babaîliğin sözü edilen dört tarikat grubu tarafından teşkilatlanıp yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan çoğunlukla Türkmen gruplarını içine alan dinî bir ideoloji olmasına rağmen dinî değil, sosyal ve siyasi bir hareket olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Şiîlik ve Sünnîlik arasındaki mücadele Selçuklular döneminin önemli bir olgusudur. Büyük Selçuklu Devleti zamanında itikadi açıdan aşırı olarak ifade edilen ve derin sapmalar gösteren gulât Şiî gruplar başta olmak üzere İslam dünyasına hâkim olmak için siyasi eylemlerde bulunan ve devletin bütünlüğü ve güvenliği açısından tehdit oluşturan Şiîlerle mücadele önemli bir devlet politikası hâline gelmiştir. Mutedil Şiîler ise; İslam itikadı açısından sapma göstermeyen, İslam toplumunun huzuru, devletin bütünlüğü ve güvenliği açısından bir tehdit oluşturmayan, devlete bağlı ve sade bir hayat yaşayan Şiîlerdir. Tarihsel süreçteki Şiî-Sünnî mücadelesine rağmen Selçuklular, bu iki kesim arasında çatışmayı azaltacak ve uzlaşmayı sağlayacak siyasi bir çizgi takip etmişlerdir. Devlete bağlı kaldıkları ve güvenlik problemi oluşturmadıkları sürece Şiîlerle iyi ilişkiler kurmuşlar, toplumsal barışa katkı sağladıkları sürece onlara karşı iyi davranmışlardır.

Anadolu'daki etnik ve dinî yapının anlaşılmasında, Türklerin Horasan ve İran coğrafyasında buldukları süre içerisinde bölge kültürleriyle olan ilişkileri, sahip oldukları dinî ve toplumsal yapı önem taşımaktadır. Bu açıdan Anadolu'daki dinî hayatın ve mezhep ilişkilerinin Anadolu öncesi yaşanan dinî hayatla ve devlet politikalarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Anadolu öncesinde olduğu gibi Anadolu coğrafyasında şehirli ve göçebe top-

⁴⁷ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 385.

luluklar arasındaki dinî anlayış farklılıkları benzerlik göstermektedir. Büyük Selçuklularda görülen güçlü eğitim teşkilatlanması Anadolu Selçuklularında da aynı hızla devam etmiş, Anadolu'nun birçok önemli şehri tam teşkilatlı medrese ve eğitim kurumlarıyla donatılmıştır. Selçukluların Anadolu şehirlerinde medreselerin inşa ve imarına önem vermeleri, Sünnîlik dışı kurumsal mezheplerin Anadolu'da tutunabilme şansını azaltmıştır.

Türkiye tarihinin Selçuklu ve Osmanlı döneminde gerçek anlamda bir Şiîlikten ziyade İmâmiyye ve İsmâiliyye kollarının bazı çevrelere belli bir etkisinin olduğu kabul edilebilir. Bazı etkilere rağmen Türkmenler hiçbir zaman tam anlamıyla Şiî olmamışlar, daha çok eski İslam öncesi kültür ve inançlarını İslami ilkelerle harmanlayarak devam ettirmişlerdir. Bu açıdan Anadolu'da kısmi bazı etkilerin dışında İsmâiliyye veya İmâmiyye Şiîliğinin yayıldığına dair elimizde yeterli bir delil olmadığı görülmektedir. 11. yüzyıldan itibaren Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Türkmenlerin İsmâîlîlerle uzun zamandır birlikte yaşamaları göçebe Türk boylarının bu kültürden belli bir ölçüde etkilenmiş olmasını muhtemel kılmaktadır. Selçuklu Türkiye'sinde Şiî inançlarla ilgili bazı unsurların varlığına rastlanabilmekte, mezhebe mensup sınırlı sayıda kişilerin var olduğu görülmektedir. Ancak 13. yüzyılda Anadolu'da sistemli bir Şiîlik hareketinden bahsetmek mümkün değildir.

Tarih boyunca sürekli bir mücadele hâlinde olan Sünnîlik ve Şiîlik arasında yaklaşık iki buçuk asır devam eden Anadolu Selçuklu iktidarı döneminde siyasi, sosyal ve teolojik anlamda herhangi bir mücadelesinin görülmeşi ve dönemin hiçbir kaynağında buna yer verilmemesi, Şiîliğin bu coğrafyada hâkim olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan Selçuklu Anadolu'sunda Sünnîlik politikalarına karşı herhangi bir düşmanca hareketin ortaya çıkarmaması, Anadolu'da hâkim unsurun Sünnîlik olduğunu göstermektedir. Selçuklu devletinin yıkılışına zemin hazırlayan Babaîler hareketinin ise, Sünnîliğin olduğu kadar Şiîlik anlayışının da dışında olduğu kabul edilmektedir. Zira dikkatli bir şekilde incelendiğinde isyan, Selçuklu yönetimine karşı ortaya çıkmış siyasi amaçlı toplumsal bir ayaklanma olup Sünnîliğe karşı Şiî kökenli bir isyan değildir. 13. asırda Anadolu'da yaşayan Türkler arasında Şiî inançlarla ilgili bazı unsurlara rastlansa da bu dönemde Anadolu'da sistemli bir Şiîlik hareketine ve Sünnî-Şiî çatışmasına rastlanılmamıştır.

Kaynakça

- Altıntaş, Ramazan. "Selçuklu Türklerinde İlmî ve Dinî Hayat: -Sivas Örneği-". *Marife* 16/2 (2016), 237-250.
- Ata, Ramazan. "Tarih Boyunca Sünnî-Şîî Mücadelesi ve Türklerin Tutumu". *TİDSAD Türk- İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/6 (Mart 2016), 209-226.
- Bayram, Mikail. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*. Konya: Kömen Yayınları, 2003.
- Bozkuş, Metin. "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Sivas-2001), 249-257.
- Cahen, Claude. "Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Şîîlik Problemi". çev. Sabri Hizmetli. *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 5 (1982).
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Çağatay, Neşet. "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi". *AÜİF Dergisi* II-III (1952), 61-84.
- Erdemci, Cemalettin. "Eş'ariliğin Selçuklu Siyasetinin Sistemleşmesindeki Rolü". *İslami İlimler Dergisi* 7/2 (Güz 2012), 7-32.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1990.
- Gülmez, Abdurrahman. "Selçuklu Devleti ve Sünnî Mezheplerin Şîî-Bâtînilerle Mücadelesi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2021), 341-361.
- İbnü'l-Esîr. *İslam Tarihi / el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*. çev. Abdülkerim Özyayın. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- Kara, Seyfullah. *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*. Karabük: Deneme Yayınları, 2018.
- Kara, Seyfullah. *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Kara, Seyfullah. "Selçuklu Türkleri'nin Mezhepler Arası Barışı Sağlamaya Yaptıkları Katkıları". *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Kara, Seyfullah. "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Şîîlik Sorunu". *Marife* 8/3 (2008), 155-181.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları, 1993.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babaîler İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Ocak, Ahmet. "Selçuklular Döneminde Şîî-Sünnî İlişkileri". *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8/23 (1996), 401-418.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Yavuz, Abdullah Ömer. "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları". *Bilimname* 34/2 (2017), 511-532.